

Rácz József: Az ifjúsági kultúra orvosi antropológiai vonatkozásai

In: Lázár Imre & Pikó Bettina (szerk.): *Orvosi antropológia* (pp. 316-327), Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2012. 582 oldal, 8400 Ft.

MÁRK MÓNICA

A Lázár Imre és Pikó Bettina által szerkesztett *Orvosi antropológia* című kötet a témában elsőként megjelenő hazai tankönyv. A könyv nem csupán terjedelmét, de spektrumát tekintve is nagyszabású vállalkozás. A kötet tizenkét fejezetre osztva taglalja a témát az orvosi antropológia előzményeitől kezdődően, a paleopatológia és genetika, a test és táplálkozás, a betegség és halálképek, a népi orvoslás, a gyógyítás spirituális gyökerei, a szerhasználat, a pszichiátria és pszichológia, a népegészségügy és roma etnikum, a nemek és reprodukció, a gyógyítónak válás, az orvoslás és hatalom kérdésköreinek antropológiájáig bezáróan. Minden fejezet bevezetővel van ellátva, amely segíti a témakörben való eligazodást, a fejezetek végén pedig a hivatkozott szakirodalmat is megtaláljuk. A kötet sokszínűségének keretét a jelenségek, pontosabban a betegségek szociokulturális értelmezésére irányuló törekvés adja.

Az orvosi antropológia figyelme az emberek közötti kapcsolatok speciális területére, az orvoslásra-gyógyításra irányul. *Biokulturális* tudománynak is nevezhetjük, mert a természettudományok és társadalomtudományok határmezsgyéjén helyezkedik el, más-más nézőpontból tanulmányozva tárgyát, az embert. Az orvosi antropológia még fiatal tudományág, Nyugat-Európában a nyolcvanas évektől kezdődően kezdett terjedni, és megjelenése hazánkban sem késett túlságosan sokat. Ez elsősorban Buda Béla munkásságának köszönhető, aki már a kilencvenes évek vége felé bevezette a társadalomtudományi irányultságot az orvosegyetemi képzésbe, és foglalkozott a medikalizáció, a szerhasználat és az addikció orvosi antropológiájával is.

Az antropológia kifejezetten gyakorlatias céllal jelent meg a medicina területén, a fejlődés akadályát képező egészségügyi szokásokat és hiedelmeket tanulmányozta különböző közegészségügyi rendszerekben. Megkérdőjelezte a biomedicina egyeduralmát, s kritikusan vizsgálta a nyugati orvoslásban 150 évvel ezelőtt meggyökeresedett racionalizáló, naturalizáló, természettudományos látásmódot. Az orvosi antropológiai megközelítés a biológiai-naturalista kontextusú kórképet szociokulturális betegségképpé konvertálja, s ezt a fajta kulturális beágyazottságot az egyes betegségek populáción belüli egyenlőtlen eloszlása is alátámasztani látszik.

Egy küszöbön álló sajátos fordultnak, mondhatjuk paradigmaváltásnak lehetünk részesei tehát, amelynek lényege a *magatartástudományi* szemlélet térnyerése az orvoslás világában. A magatartástudomány részterületei maguk is interdiszciplináris területek, mint az orvosi pszichológia, orvosi szociológia, orvosi antropológia, orvosi kommunikáció. A krónikus betegségek előfordulási gyakoriságának növekedésére, a szemléletmódbeli változás szükségességére irányítja a figyelmet, egy szóval arra, hogy a ma emberének egészségét a természettudományos eredményeken túl leginkább a *viselkedése*, azaz életszemlélete, kapcsolatai, értékpreferenciája határozza meg. A betegségekre koncentráló orvoslás mellett tehát legalább akkora szükség van a páciens szimbolikus szükségleteire rezonáló, *egészségtanulást* és kompetenciafejlesztést is magában foglaló gyógyításra is. Ám ez az újszerű megközelítés a gyógyítóktól is másféle hozzáállást kíván, igazi részvételt, ami nem egyszerű feladat. Egy olyan praxis kialakítását követeli meg, amely meghaladja az ok-okozati összefüggésekre koncentráló diagnosztikus irányultságot, és képes az émikus megértés pozíciójába helyezkedni. Az orvos-gyógyszer, a találkozásban és a kapcsolatban rejlő „gyógyopotenciál” ereje régóta ismert és elismert.

A számos témakört feldolgozó könyvből egy, a szerhasználat orvosi antropológiáját tárgyaló fejezetet szeretnék kiemelni, különös tekintettel Rácz József az ifjúsági kultúra antropológiai vonatkozásait vizsgáló írására. A fejezet bevezetőjében Pikó Bettina a szerhasználatra vonatkozó kulturális antropológiai elemzések kiindulópontjaként az egyes szerek szimbólumjellegét, illetve a szerfogyasztásához kapcsolódó rítusokat jelöli meg. Pikó a modern társadalmak paradoxonát abban látja, hogy a gyorsan és folytonosan változó környezet nem kínál az egyén számára sem stabil kapaszkodókat, sem begyakorolt rítusok mentén működő mikroközösségeket. A gyökértelenség alapélmény tehát, amelyben a valahova tartozás élményének hiányát és a valódi emberi kapcsolatok létesítésének nehézségeit az életút kiszámíthatatlansága tetézi.

Rácz József az *ifjúsági kultúrákat* változatos *szcénák* halmazaként jellemzi. Megidézi a szubkultúra-kutatás két „városi antropológiát” alkalmazó iskoláját: a *Chicago-i iskolát* (1920-1930), illetve az annak folytatásaként felfogható *szimbolikus interakcionista* deviancia- és szubkultúra-kutatást (1960-1970), valamint az 1970-1980-as években, Angliában zajlott kutatásokat. Ez utóbbi a szubkultúrák ellenállását és rítusait a középosztály hegemoniájával való szembehelyezkedésként értelmezte. A legújabb kutatások már nem használják a stigmatizáló szubkultúra-fogalmat, helyette a „folyékony modernitásban” egymással párhuzamosan jelenlévő szcénákként határozzák meg azokat.

Vajon mi köze az ifjúsági kultúrákhoz az orvosi antropológiának? – teszi fel a kérdést a szerző. Az ifjúsági kultúrák bizonyos jelenségeit (pl. droghasználat, problémaivás, kockázatvállalás, antiszociális viselkedés) betegségként definiáljuk, és az orvosi-közegészségügyi-mentális ellátás hatáskörébe utaljuk,

ott igyekszünk kezelni azokat. A medikalizáló betegségmodellhez képest az antropológia a vizsgálódó számára sajátos pozíciót jelöl ki, ahonnan előzetes feltevéseit és azok módosulását szemrevételezheti és újraalkothatja. A szerző az ifjúsági szcénák antropológiai értelmezésében az Arnold van Gennep nevéhez fűződő *átmeneti rítusok* koncepcióra, valamint az *Ulrich Beck* által bevezetett *kockázati társadalom* megközelítésre támaszkodik.

Egyáltalán nem új keletű, de a mai napig érvényes van Gennep átmeneti rítusokról írt műve (*Les rites de passage*, 1909) – az antropológiai vizsgálódások tárgya, az ember, úgy látszik, már csak ilyen „rég” marad. Röviden említsük meg, hogy van Gennep az átmeneti rítusok három fázisát különbözteti meg, s a középsőt liminalitásnak nevezi. A liminalitás jellegzetessége a *communitas*, ahol az „egymással egyenlővé váltak” szolidáris közösséget alkotnak. Rácz szerhasználókkal készített két kutatást mutat be az átmeneti rítus illusztrálására. Péley szerint a mai fiatalok egy beavatás-hiányos társadalomban válnak felnőtté, mert a modern társadalmak intézményesen már nem biztosítják a beavatási rítusokat. A droghasználókkal készített interjúkból az tűnik ki, hogy a *beavatáshiány* következtében a *szeparáció* tartóssá válik és nem alakul ki az új (felnőtt) identitás. A szerhasználókat mintegy „bekebelezi” az átmeneti lét. Vajon létezik-e szabadulás az átmeneti létből? Erre a kérdésre Kelemen és B. Erdős „felszabadulási rítust” tanulmányozó kutatása adhat választ. Egy terápiás közösségben a programot befejezők beszédeit vizsgálták meg: a beszédek sajátosságai és a „felépülőben lévő” további sorsa közötti összefüggéseket keresték. Azt találták, hogy akiknek a beszédét a spontaneitás, az önironikus és önkritikus elemek, a közös emlékek felelevenítése jellemezték, kevésbé estek vissza, mint általánosságokban fogalmazó, monologizáló társaik. Míg az előző kutatás hangsúlyja a szeparációra, ez utóbbi az *inkorporációra*, azaz társadalomba való visszailleszkedésre helyezte a hangsúlyt.

A szerző a szerhasználatról szóló diskurzusban a kockázat fogalmát kulcskérdésnek tekinti, és *Beck* nyomán az ifjúsági kultúra e domináns témáját a *kockázati diskurzus* prizmáján keresztül veszi szemügyre. Az *epidemiológiai modell* szerint az egyén a kockázati csoport tagja, a kockázat objektív (fertőzésveszély), a kockázatos magatartást folytató személy normasértő (droghasználó, túhasználó). Az *antropológiai modell* a szerhasználó perspektívájából vizsgálja a jelenséget, például a közös túhasználat jelentését (csoporthoz tartozás, férfi dominancia elismertetése). Az antropológiai megközelítés az egyén választását hangsúlyozza, ami az adott szituációban akár „értelmesnek” is felfogható, s inkább kockázatvállaló, mint az epidemiológiai modell „kiszolgáltatott”, kockázatnak kitett alanya. A két modellt összehasonlítva a szerző arra a további következtetésre jut, hogy a szerhasználat következményeit tekintve is másra helyezik a hangsúlyt: míg a szerhasználó perspektívájával azonosuló antropológiai modell a stigmatizációt és a tehetetlenség érzését állítja előtérbe (ezen a ponton a szerző, úgy vélem, nem

számol egyéb lehetséges kimenetekkel, mint például a segítségkérés), a tárgyát „kívülről”, etikusan megközelítő epidemiológiai modell a prevenció, illetve az ártalomcsökkentés célkitűzését emeli ki.

Rácz munkásságának egyik sarokpontja az ártalomcsökkentés iránti elköteleződése. Az injekciós droghasználók ártalomcsökkentésével kapcsolatosan a szerző a *tűcsere* intézményét emeli ki, s egy érdekes orvosi antropológiai jelenségre hívja fel a figyelmet. A kliensek a tűcsere szolgáltatást nem elsősorban a fertőzések megelőzése érdekében veszik igénybe, hanem inkább üzleti céllal, a kapott steril tűket eladják. Rácz megemlíti, hogy orvosi-közegészségügyi szempontból a tűcsere programok sajátos evolúción mentek át, a mozgalomként induló vállalkozás később tudományos bizonyítékokra alapuló intervencióként az európai és magyar drogpolitika részévé vált (míg ez az amerikai drogpolitikában ez nem következett be).

A droghasználók szempontjából a drogscéna egy értelmes világ, sajátos kommunikációval, együttműködéssel és a drogfogyasztáshoz kapcsolódó rítusokkal. A *partitörzsek* világáról etnográfiai nézőpontú írások is születtek; a szerző ezzel összefüggésben összefoglalja a partikultúra legfontosabb irányzatait (drum and bass, goa etc.), illetve tisztázza az underground és mainstream viszonyát. A partikultúra és partiélmények kapcsán az olvasóban felmerülhet, hogy ez a terület – van Gennep átmeneti rítusokra alapozott megközelítése alapján – további kutatást és elemzést érdemelne. Mintegy „adja magát”, hogy ezek a spontán kialakuló ifjúsági áramlatok valamiféleképpen az intézményes beavatáshiányt ellensúlyozzák. A tanulmány a rekreációs droghasználattal kapcsolatosan a „*kalkuláló hedonizmus*” jelenségére hívja fel a figyelmet. Featherstone szóalkotása a belsőleg kontrollált és szabad választáson alapuló, késő modernkori „élvezetre” utal (ellentétben a kényszeres szerhasználattal), beemelve azt a kockázati diskurzus kontextusába.

A szerzőtől nem idegen a sok szempontú, módszertanában képlékeny antropológiai megközelítés, 2006-ban megjelent kvalitatív drogkutatásokat összegző könyve már tanúbizonyságot adott erről. Ebben az írásában is megmutatja a kvalitatív megközelítés távlatait és a szintézis lehetőségét. A tanulmány alkalmas arra, hogy az olvasó a droghasználattal kapcsolatos ismereteit szélesebb összefüggésben is értelmezhesse.